

ЗА РАСТИТЕЛНИЯ КОД НА МИТИЧНОТО ВРЕМЕ
(ФРАЗЕОЛОГИЧНИ ИЗРАЗИ С КОМПОНЕНТ ‘ВЪРБА’
В НЯКОИ БАЛКАНСКИ И СЛАВЯНСКИ ЕЗИЦИ)

Боряна Емилиянова

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

Title: On the Phytomorphic Code of the Mythical Time (Phraseological Expressions with the Component 'Willow' in Some Balkan and Slavic Languages).

Abstract: In some Slavic and Balkan languages there are expressed ideas of the willow which are related to the picture of the mythical time. In Romanian folklore the willow was considered the first tree in the world. In spring rituals the willow symbolizes the rebirth of the spirit of vegetation and the beginning of a new life cycle, which is analogous to the creation of life in mythical time. In most of the expressions these ideas were profanated and became equivalent to something unreal, impossible, or insignificant.

В българската фразеология е отразена една интересна представа за върбата, която цъфти или ражда плодове, докато аналогични изрази с названията на други неплодни дървета изглежда няма¹. Тази представа се среща и в други езици, но понякога свързана освен с върбата, и с други дървета:

бълг. *от върба грозде* ирон. ‘нещо невъзможно, неосъществимо’ ([ФРБЕ II: 56](#));

върба<та> маслини родила диал. ирон. ‘неверни, невъзможни неща, лъжи’ ([ФРБЕ I: 193](#));

¹ Изразите с *ракита* не трябва да се разглеждат отделно, тъй като ракилата е вид върба. Във фолклора и в езика различните видове върби и техните названия често са взаимозаменяеми: срв. бълг. *ива* ‘вид върба, *Salix caprea*’; рус. *ива* е най-общото и най-разпространено название за ‘върба’, но успоредно с него се срещат *верба* и *ветла* ‘върба’ ([Даль I: 436](#)), а рус. *ракита* означава също ‘ива, *Salix caprea*’ ([БР: 58](#)). Ракилата понякога е определяна чрез термините за ‘върба’: лат. *Salix purpurea*, нем. *Purpur Weide* ‘пурпурна върба’, ‘ракита’ ([БР: 58](#)); бълг. *ракита върба*, *червена върба* ‘ракита’ ([БЕР I: 208](#)). В румънската обредност на Върбница се използват върбови и ракитови клонки ([Evseev 1997: 406](#)), въпреки че в румънския фолклор върбата е считана за творение на Бога, а ракилата – на дявола ([Vulcănescu 1985: 487](#)). Това не противоречи на двойствената символика на върбата, едновременно свещено и прокълнато дърво ([РС 1995: 194](#); [СМ 1995: 83](#); [Platon 2000: 99](#)).

Б. Емилиянова. *За растителния код на митичното време ...*

върбата дренки (сливи) не ражда ([БНФР: 136](#)) 'нещо невъзможно';

от ракинта грозде бива ли? диал. ирон. 'за нещо невъзможно' (НФРБЕ: 198);

караме се дали ще роди върба дренки 'спорим напразно' ([БНФР: 136](#));

кога<то> върба роди дренки ирон., *кога<то> върба<та> роди грозде* ирон.

([ФРБЕ I: 524](#)), *кога върба роди круши* ирон. 'никога' (НФРБЕ: 139);

и нашата върба ще роди круши диал. ([ФРБЕ II: 458](#)), *роди ще и нашата върба*

грозде диал. 'и за мен ще настъпят щастливи дни' ([ФРБЕ II: 257](#));

куга руди върбъ грозди / а ръкидъ жълти дюли 'никога' в народни песни ([СбНУ 46: 144, 203](#));

върбов цвят (диал.) 'нещо нищожно или несъществуващо' ([ФРБЕ I: 193](#));

ср. *врба која грожђем роди* 'върба, която ражда грозде', 'нещо невъзможно'

([РСНВБ: 74](#));

Док не роди јавор јабукама, / Жута врба грожђем бијелијем' докато не роди явор
ябълки, / жълта върба бяло грозде', 'никога' в народни песни ([РСНВБ: 74](#));

Док не роди јавор јабукама, / Сува врба питомијем грожђем' докато не роди явор
ябълки, / суха върба сладко грозде', 'никога' в народни песни ([РСНВБ: 115](#));

в сръбска приказка невярна жена кара мъжа си да ѝ донесе ябълки от върба

([РСНВБ: 115](#));

рус. *он* *сказывает на вербе грушу* 'разказва на върба круша', 'лъже' ([Даль I: 436](#));

дождешся, как от вербы яблок 'ще дочакаш (нещо) като от върба ябълки' ([Даль I: 436](#)),

'(нещо) няма да се осъществи';

укр. *грушки на вербі* 'круши на върба', 'небивалица, измислица' ([СУМ I: 325](#));

як виросте гарбуз на вербі 'когато поникне тиква на върбата', 'никога' (Семенов
2005: 62);

рум. *când va face plopul pere și răchita micșunele* ирон. 'когато роди тополата круши и
ракинтата теменужки', 'никога (за подчертаване, че нещо няма да се осъществи)'

([DFRB: 124](#));

(*de*) *când făcea plopul pere și răchita micșunele* ирон. '(от) когато раждаше тополата

круши и ракитата теменужки', 'никога (за действие в миналото, което никога не е

ставало)' ([DFRB: 172](#));

Când o face plopul pere / Și răchita vișinele 'когато роди тополата круши / и ракитата вишни', 'никога', в народна песен ([Nunta la români: 86](#));

când o-nflori salcia / Și-o face salcâmul pere / Și tânjale mugurele 'когато цъфне върбата / и роди салкъмът круши / и аръшът напъпи', 'никога', в народна песен ([Nunta la români: 69](#));

нем. *eine Weide trägt keine Pflaumen/Trauben* 'върба сливи/грозде не ражда' ([БНФР: 136](#)), 'нещо невъзможно';

wenn die Weiden Trauben/Pflaumen tragen 'когато върбите дадат грозде/сливи', 'никога' ([БНФР: 136](#)).

Първото дърво на света

Според различни вярвания и легенди върбата не дава плод, тъй като е била прокълната², или обратно, считат я за прокълната именно защото не дава плод³. Възникването на тези вярвания вероятно е свързано с някогашната практика да се присаждат овощни дръвчета на върба, тъй като тя е известна със своята издръжливост. В сръбския език сродни на *върба* термини обозначават видове плодове: *врбара* 'вид ябълка'; *врбика* 'върба', 'вид грозде'; *врбић* 'вид бяло грозде' ([РСКНЈ III: 25](#)), *врбовача* 'върбова пръчка', 'върбов пън', 'вид твърда круша' ([РСКНЈ III: 27](#)); *врбóвњача* 'вид ябълка, присадена на върба' ([РСКНЈ III: 28](#)).

² Върбата е считана за прокълната в някои части на Сърбия, Босна, Македония и Полша. В Полша вярват, че е била прокълната, защото от нея са били направени гвоздеите за кръста, на който е разпнат Христос. За наказание тя станала безплодна, крива и прогнила ([СМ: 83](#)). Според една апокрифна молитва св. Сисой прокълел върбата да цъфти, но да не дава плод, защото не му казала накъде е избягал дяволът ([СБЛ I: 313](#)).

³ В района на Скопие ([СМ: 83](#)).

Така се оформя една противоречива представа за върбата като дърво, което, от една страна, осигурява плодородие, а от друга, само не дава плодове, и в народните вярвания това противоречие е обяснено с наложеното на върбата проклятие. Според румънско поверие на върбата се хващат всякакви овошки, защото тя е *първото дърво на света*, но св. Георги я прокълел ([Platon 2000: 99](#))⁴. Тук способността на върбата да дава плодове е отнесена към митичното или сакрално време, времето на сътворението. Върбата е свързана с митичното време и чрез ролята си на Световно дърво в славянската митология ([СМ: 83](#), УМЕ 2005). Изразите *и нашата върба ще роди круши* ([ФРБЕ I: 458](#)), *роди ще и нашата върба грозде* 'и за мен ще настъпят щастливи дни' ([ФРБЕ II: 257](#)), както и източнославянските фолклорни мотиви за „златната върба”⁵ и „круши на върба” („у нас девки в злате ходят, у нас вербы грушки родят”) ([СМ: 83](#)) отразяват картината на рая, т. е. една представа за живота в митичното време. В някои изрази тази представа е профанирана и е станала равнозначна на нещо невъзможно, измислено⁶, а укр. *верби золоті ростуть* (де, за ким) 'златни върби растат (някъде, след някого)', което някога се е употребявало за добър човек, който оставя след себе си хубави спомени (УМЕ 2005), в съвременния език означава 'върща неразумни неща' ([СУМ I: 325](#)).

В посочените по-горе изрази със значение 'никога' (*кога върба роди круши* и др.) можем да видим едно препращане на невъзможните събития към митичното време, епохата на хаоса и на сътворението, когато човешките и природните закони тепърва се създават, когато върбата все още не е прокълната и може да роди плод⁷, или към сакрализираното време на празничния ритуал, когато се претворяват събитията от

⁴ Срв. с келтската легенда, според която слънцето и земята били в две червени яйца, скрити във върбата, и останали там до началото на сътворението, когато се излюпили (White Willow 2005). В митологията на айну първият човек бил създаден от върбови клони и пръст ([МНМ I: 53](#)).

⁵ Този мотив е свързан с представите за върбата като Световно дърво и като слънчев символ ([СМ: 83](#)).

⁶ Срв. бълг. разг. *мятам* (някого) *по върбите* 'лъжа' (Techbg 2005, News.bg 2005).

⁷ В една от народните песни върбата наистина ражда грозде, а ракидата – дюли ([СБНУ 46: 203](#)).

митичното време⁸. В други изрази невъзможните събития са отнесени пряко към времето на празника: например бълг. *на куковден, на конски Великден* (= Тодоровден), *на Благовец* ‘никога’ ([ФРБЕ I: 636, 634](#); НФРБЕ: 159), ср. *на куков дан* ‘на куковден’, ‘никога’ (СХРС: 230), рум. *la Paștele sailor* ‘на конски Великден’, ‘никога’ ([DFRB: 378](#)). Също значение ‘никога’ в български език имат изразите *на върба* ([ФРБЕ I: 617](#)) и *на върболина* ([ФРБЕ I: 617](#)). Термините *върба* и *върболина* в горните примери може да са били използвани като синоними на *Връбница* или със значение ‘когато се носи върба’, т. е. на *Връбница*, срв. бълг. *върба* също и ‘върбово клонче, което се донася на *Връбница* от черква вкъщи’ ([РБЕ II: 632](#)), *върбовина* диал. ‘отсечен върбов клон’ ([РБЕ II: 633](#)), *върбница* ‘върбов венец при ладуване’ ([БЕР I: 208](#))⁹, ср. *врбица* ‘млада върба’, ‘върбови клонки, които се носят на *Връбница*’, ‘църковно шествие на *Връбница*’ ([РСКНІ III: 25](#)), *Врбица* ‘*Връбница*’ ([РСКНІ III: 26](#)), *врбовина* ‘върбово дърво’, ‘върбово клонче’ ([РСКНІ III: 26](#))¹⁰.

⁸ В пролетните празници върбата е символ на възраждащата се природа и на началото на новия годишен цикъл. Понякога тя е в ролята на Майско дърво – при някои обичаи в Украйна, Моравия, при южнославянския обичай пеперуда ([СМ: 82](#)), при циганите в Румъния на Гергьовден ([Фрейзър 1984: 166](#)). Християнският празник *Връбница* и свързаната с него символика на върбовата клонка наследява широко разпространени обичаи, бележещи началото на пролетта и лятото. Върбовата клонка, особено осветената на *Връбница*, е символ на плодородие, растеж и закрила. Тя предпазва от буря, град, болести и нечисти сили, носи се на полето при първата оран ([СМ: 82](#); [Evseev 1997: 407](#)). В Босна девойките се опасвали с върбова клонка на Гергьовден, за да се омъжат и забременеят до следващата година ([СМ: 82](#)); в Румъния се счита, че е „добра за любов”, с нея докосват новородените, за да растат; слагат венчета от върбови клонки на овощните дървета, за да дават повече плод ([Evseev 1997: 407](#)). Широко разпространен обичай е удрянето с върбова пръчка за здраве на *Връбница*, на Гергьовден или на други пролетни празници ([СМ: 82](#)).

⁹ Срв. с използването на венчета от върба при обичая *кумичене* на *Връбница* ([Маринов 1994: 544](#)).

¹⁰ Названието на празника *Връбница* също се среща в изрази със значение ‘никога’: бълг. жарг. *на Връбница в сряда* ([ФРБЕ I: 615](#)) и *на Връбница в петък* (НФРБЕ: 160), но тук вероятността определено действие да се осъществи е сравнена с тази, *Връбница* да бъде в друг ден, освен неделя; срв. бълг. *на Марта в сряда* ‘никога’ ([ФРБЕ I: 643](#)), рум. *joi după Paști* ‘в четвъртък след Великден’, ‘никога’ ([DFRB: 373](#)), нем. *wenn Ostern und Pfingsten auf einen Tag fallen* ‘когато Великден и Петдесетница се паднат в един ден’, ‘никога’ ([БНФР: 72](#)).

Първото цъфнало дърво

Почитана като първото дърво, което цъфти през пролетта, в пролетните обичаи, бележещи началото на новия годишен цикъл, върбата е символ на възраждащата се растителност. Периодът, когато върбата цъфти и се разлиства, в руския език се нарича *вербоцвет* ([Даль I: 436](#)), а в сръбския *врбопуц* и се вмести между празниците Младенци и Благовещение ([РСКНІ III: 28](#)). В сръбската пословица *Баба старца звала уз врбопуц, а старец јој се одазвао уз винобер* 'баба повикала дядо, когато цъфти върбата, а той ѝ отговорил по гроздобер' ([РСКНІ III: 28](#)) откриваме една метафора на митичното време, изразена чрез момента на раждането и умираването на растителността. Тук *врбопуц* има значение на 'отдавна' и 'в началото', а гроздоберът е неговата противоположност, край на този етап в живота на растенията, и съответно на цялата природа¹¹.

Въпреки че съцветията на върбата не са наричани 'цветове'¹², в народното съзнание не е избледняла представата, че върбата цъфти. В Румъния Връбница е считана за „празник на цъфтежа на върбата“ (*sărbătoarea înfloririi sălciei*, [Evseev 1997: 407](#)). Изразът от румънската народна песен *când o-nflori salcia* 'когато цъфне върбата', 'никога' ([Nunta la români: 69](#)), подобно на изразите с названия на действителни празници със същото значение (*на куковден* и др.), отразява една профанирана представа за митичното време, повторено от празничния ритуал, или, в случая, отъждествено с целия период на възраждане на природата в цикличния модел на времето. В рум. *când va face plopul pere și răchita micșunele* 'когато роди тополата круши и ракитата теменужки', 'никога' ([DFRB: 124](#)) и *(de) când făcea plopul pere și răchita micșunele* '(от) когато раждаше тополата круши и ракитата теменужки', 'никога' ([DFRB: 172](#)) може би са смесени двете представи за цъфналата върба и върбата,

¹¹ Срв. бълг. *на гроздобер (ще платя)* диал. 'никога (няма да платя)' ([ФРБЕ I: 620](#)).

¹² Бълг. *реса, котенце*, рум. *tâțîșor*, рус. *серезжа, почка* и др. Съцветията или пъпките на върбата имат същата символика като върбовото клонче, използват се като апотропей и за плодородие ([СМ: 82](#)). В Русия се гълтат като средство против болести и безплодие ([Пропц, 1963: 57](#)), варят се в кашата (*вербная каша*) на Връбница ([Даль I: 436](#)).

която дава плод, като по-стар вариант на израза вероятно е *când o face plopul pere și răchita vișinele* 'когато роди тополата круши и ракиятата вишни', 'никога' ([Nunta la români: 86](#)). Представата за цъфналата върба като символ на пролетта е профанирана и в бълг. *върбов цвят* 'нещо нищожно или несъществуващо' ([ФРБЕ I: 193](#)).

Възникването на тези изрази вероятно е свързано и с близостта в символиката на върбата и цветята в пролетните празници като израз на съживяването на природата¹³. В Русия на Върбница раздават различни клонки, украсени с изкуствени цветя, които наричат *вербы, вербочки* ([Даль I: 436](#)), заето в лит. *verba* 'снопче клонки, украсени с хартиени или сухи цветя, които се носят на Върбница', в мн. ч. 'Върбница' ([DLKŽ: 927](#)). В Украйна девойките украсявали с цветя върбово дръвче или клонка на Купала (Еньовден) и танцували около него ([СМ: 82](#))¹⁴. В миналото в Москва на Върбница правели шествия с украсено с цветя и изкуствени плодове дърво ([Пропп 1963: 57](#)). Широко разпространено в Европа е украсяването на Майското дръвче или клонка (най-често бреза или иглолистно дърво) с цветя, гирлянди, разноцветни панделки¹⁵. В българската обредност аналог на това явление може би е сурвакницата, която се прави от напъпили дрянови клонки. Сурвакането напомня на широко разпространеното удряне с върбово клонче за здраве,

¹³ *Цветница* и *Върбница* са названия на един и същи празник в българския, в сръбския *Врбица* е в съботата преди *Цвети* 'Цветница' и съвпада с Лазаровден ([РСКНЖ III: 28](#)); рум. *Florii* 'Цветница' < лат. **florilia* (= *Floralia*) (DEX: 386), *Duminica Vlăstarilor* 'неделя на ластарите' (Moldova 2005), укр. *Вербиця, Квітна неділя, Цвітна неділя, Вербна неділя* 'Върбница' (Орока 2005), рус. *Вербница* и *Вербное воскресенье* 'Върбница' ([Даль I: 436](#)), лат. *Flōrālia* 'Флоралия, празник на цветята (от 28 април до 3 май)' (ЛБР: 267).

¹⁴ В Русия подобни обичаи има през Русалската седмица, но свързани с брезата ([Пропп 1963: 58–62](#)).

¹⁵ Вж. [Фрейзър 1984: 158–176](#).

придружено с пожелания¹⁶. Дрянът в южнославянските обичаи има същата символика на първото цъфнало дърво¹⁷.

Духът на растителността

В езиковите пластове съществуват паралели между представите за върбата и за растителността изобщо¹⁸. Термините за 'върба' често са сродни с термините за 'клонка, вейка':

бълг. *върба*, рус. *верба*, ср. *врба*, словен. *vr̂ba*, чеш. *vrba*, словаш. *vr̂ba*, пол. *wierzba*, г.-луж. *wjer̃ba*, д.-луж. *wjerba*; сродно с лит. *virbas* 'вейка, стъбло, клонче', латв. *virbs* 'тънка пръчка', *virba* тояга, желязна пръчка, шиш', гр. *ράβδος* 'прът', лат. *verbēna* 'лаврово или маслиново клонче или листа' < ие. **wer-* 'извивам, прегъвам' ([БЕР I: 208](#));

ветва, ветка диал. 'клонче', рус. *ветвь, ветка*, укр. *вітка*, чеш. *větev* 'клон'; сродно с лит. *vytuvai* 'мотовилки', *vytis* 'върбова пръчка', стпрус. *apewitwo* 'дребен върбак', ствиснем. *wīda* 'върба', гр. *οἰσύνος* 'върбов', лат. *vītis* 'лоза', авест. *vaēiti-* 'върба', перс. *bīd* 'върба'; от един произход с *вия, вей(ка)* ([БЕР I: 138](#)); рус. *витвина* 'клон, пръчка', пол. *wita* 'вид върба', *witwa, witwina* 'кошничарска върба, *Salix viminalis*', ср. *витвина* 'пръчка'. Срв. стпрус. *witwan*, кимр. *gwden* 'върба', лат. *vītis* 'лоза', гр. *ἴτυς* 'извивка', 'върба' ([Фасмер I: 321](#));

¹⁶ При източните славяни – на Гергьовден, при сърбите от Поморавието – на св. Четиридесет мъченици, в Словения и Хърватия – на Младенци, в Чехия, Моравия, Силезия и Полша – в понеделник и вторник след Великден ([СМ: 82](#)). С върбово пръчка подкарват животните на първата паша ([СМ: 82](#)). В България – на Гергьовден, докато някоя мома се люлее, друга я удря по краката със зелено върбово клонче и я пита кого люби ([БНТ V: 453](#)).

¹⁷ Символните значения на двете дървета се преплитат в сръбския обичай на Св. Четиридесет мъченици да се удрят домашните животни с клонки от дрян и върба с пожеланието „Бъди здрав като дрян и расти като върба“; със същото пожелание младежите и девойките се удряли един друг с върбови пръчки ([СМ: 82](#)). В Сърбия на Връбница дрянът се носи не църква за благословия ([РСНВБ: 90](#)).

¹⁸ В някои части на Русия казват *верба, вербочка*, вместо дърво изобщо, в други – *березка* 'бреза' и *елка* 'ела', или *дубок* 'дъб'. ([Даль I: 436](#)).

рус. *ветла* 'върба, *Salix pendula*', укр. *ветлина* < *вѣтѣла*; свързано с *ветвь* 'клон', *вить* 'вия'; срв. лит. *žilvītis* 'бяла върба, *Salix alba*', *vytulas* 'връзка', латв. *vītuōls*, стпрус. *witwo*, гр. *ἴτυς*, *ἰτέα*, ствиснем. *wīda* 'върба' ([Фасмер I: 306](#));

лат. *verber, eris* 1. 'пръчка', 'тояга', 'бич', 'камшик'; 2. 'удар с пръчка' (ЛБР: 762); старата форма вероятно е **verbos*, **verbis*; най-близките съответствия са в балтийските и славянските езици: лит. *virbas* 'млада клонка, вейка', ср. *vrba* 'върба'; срв. гр. *ῥαπίς* 'пръчка' и *ῥάβδος* 'пръчка, клонка' ([DELL: 723](#));

verbēna обикн. в мн. ч. 'зелени клончета, особено от лавър, маслина, мирта и кипарис, донесени от свети места, употребявани при религиозни обреди, особено от фециалите (жреци на Юпитер)' (ЛБР: 762); 'други магически растения или билки, и най-вече върбинка'; форма за ж. р. на **verbēnus* < **verbesnos* < **verbos*, сродно с *verber*; срв. ирл. *berbain*, брит. *ververncou* ([DELL: 722](#)); бълг. *върбина* '*Verbena hybrida*' е осмислено с *върба* по книжовен път от научното му име *Verbena* ([БЕР I: 209](#));

vireo 'зелен съм, зеленея се'; 'свеж съм, бодър съм, силен съм' (ЛБР 773), посочено като неясно ([DELL: 739](#)); *viridis* 'зелен', 'млад, свеж, бодър, цветущ, силен', *viridia* 'зелените растения' (ЛБР: 774) < *vireo* ([DELL: 739](#));

virga 'зелено клонче, вейка', 'пръчка, тояга'; 'ивица, край', 'вълшебен жезъл на Меркурий' (ЛБР: 773); стар, общоромански термин ([DELL: 739](#)); *virgeus* 'направен от клони или от ракита' < *virga* ([DELL: 739](#)); *virgātus* 'направен от пръчки или ракита'; 'раиран, на черти' < *virga* ([DELL: 739](#));

vīten 'върбова фиданка'; 'жезъл на Меркурий'; ~ *quernum* 'сито от дъбови пръчки' (ЛРС: 1079); 'гъвкава пръчка, с която може да се връзва или да се плете (от топола, лоза, върба)'; 'върба'; 'пръчка' < *vīeō* 'извивам, изплитам, особено с върба'; неромански термин ([DELL: 735](#));

От лат. *vīten* произлиза епитетът на Юпитер *Вимин* (лат. *Viminus*). Юпитер се свързва с духа на дъба и на дърветата изобщо, затова той носи епитетите *фругифер* 'плодоносен', *фагутал* 'бук', *румун* 'смокиня' и *вимин* 'върба' ([МНМ II: 672](#)). В Древна

Гърция върбата е посветена на хтонични богини – Хеката, Персефона, Цирцея ([МНМ II: 370](#)), свързани с представата за умиращата и възраждаща се растителност, за умирация и възкръсващ бог¹⁹. В източните митологии върбата е емблема на Бодхисатва Авалокитешвара, носител на плодородието, и на китайското му съответствие Гуан-ин ([РС I: 194](#)). В Румъния върбата е наричана също *copacul Sfântului Gheorghe* ‘дървото на свети Георги’ ([Platon 2000: 99](#)), а върху св. Георги са пренесени функции и черти на божества на плодородието ([Мифология: 146](#))²⁰. Ученикът на един от Осемте безсмъртни герои в китайската митология – Лю (‘върба’), бил дух на върбата и от главата му израствала върба ([МНМ I: 247](#)). В българска коледарска песен срещаме подобно описание – на главата на *Стара Юда* има *цяла върба*, тя идва да отнесе Дели Райко (Добър юнак 2005: liternet.bg/publish/akaloianov/iunak/23.htm), а на Връбница се пее за Стара Юда, която харесала и убила Димко (Добър юнак 2005: <http://liternet.bg/publish/akaloianov/iunak/velikden.htm>). Този мотив е отражение на митовите за смъртта на любимия на богинята майка, който е и бог на растителността²¹. В един от тези митове богът носи името *Вирбий* ([Фрейзър 1984: 9–](#)

¹⁹ Персефона прекарва една част от годината на земята, а останалата в царството на сенките, и природата умира и се възражда с нея. Хеката освен богиня на магията, е също богиня на лова и животновъдството, близка е до Артемида, Деметра и Персефона ([МНМ I: 269](#)).

²⁰ Ярила и Яровит – в славянската митология, Хадир (‘зеленият’) – в мюсюлманските страни ([Мифология: 146](#)); в славянския фолклор облеченият в зелени клони човек, който представя дървесния дух в пролетните обичаи, понякога се нарича *Зелен Георги*, в Англия негово съответствие е *Зеленият Джак* ([Фрейзър 1984: 165–168](#)).

²¹ Срв. митовите за Адонис, Атис, Тамуз и др. Със сюжета на подобни митове вероятно са свързани някои пролетни ритуали, при които се изобразява раздялата на влюбените и смъртта и възкръсването на божеството: В Украйна на Троица младежите разкъсват украсената върба, която възплъщава духа на растенията ([СМ: 82](#)); в Русия на тясно свързания с култа към дърветата празник *семик* някоя девойка се преструва на пиян мъж, просва се на земята и се прави на дълбоко заспала, друго момиче я буди и я целува; на 1 май в Южна Франция завиват в зелени листа момък, чиято любима го е изоставила и се е омъжила за друг, той ляга на земята и се прави на заспал, тогава момиче, което го харесва и би се омъжило за него, идва да го събуди; на Заговезни в Словения празничното шествие завършва с предрешен като жена мъж, който влачи дъска и се преструва на изоставена годеница ([Фрейзър 1984: 174](#)). Вероятно с тези митове и обичаи е свързан и английският израз *to wear the willow* ‘скърбя за загубата на любим(а)’ ([АРФС: 822](#)).

17), лат. *Virbius* (ЛРС: 1082), което вероятно е свързано с термините за 'върба' и 'клонка'.

Представата за върбата, която изниква от тялото на божеството (юдата), е свързана с подобни древни представи за боговете на плодородието²². Вероятно тази представа е в основата на украинското поверие, че до пролетния св. Никола (22 май) човек не трябва да се къпе, защото от него ще изникне върба (УМЕ 2005). Може би тук се приема, че човек може да се превърне в демонично същество или да бъде обладан от духа на върбата, тъй като в славянския фолклор върбата често е представяна като убежище на нечисти сили²³. С тази представа може да се свърже и българският израз *кога<то> ми израсте върба в задника* ирон. вулг. 'никога' ([ФРБЕ I: 525](#)). Невъзможните събития тук могат да се разгледат като отнесени към времето, когато върху върбата е наложена забрана, т. е. времето на пролетните празници, посветени на началото на новия цикъл.

Годишният кръговрат

Демоните според славянските поверия предпочитат старите и сухи върби²⁴. Младата и старата върба имат напълно противоположни функции: младата, особено осветената на Връбница върба, защитава от природни бедствия, нечисти сили, болести и др., докато старата върба се счита за прокълнатата, там живеят демоните и

²² Боговете на растителността често са представяни под формата на дървета: Атис – ела, Озирис – кедър, Артемида – мирта и кедър; изображенията на Артемида понякога са били украсявани с клони ([Eliade 1992: 281](#)). На върба и тамариск се уподобява Тамуз ([МНМ I: 397](#)). От тялото на Озирис изниква трева и жито; в долината на Инд са познати изображения на свещената смокиня, която излиза от гениталната област на богинята майка ([Eliade 1992: 263, 264](#)). В източнославянска приказка върху коня израства върба до небето ([СМ: 84](#)).

²³ Словаците вярвали, че водният дух често стои на най-високата върба и дебне жертвата си; в българския фолклор самодивите живеят на върби и др. дървета. Според белоруски вярвания дяволът стои на върба от Богоявление до Връбница и след освещаването на върбата пада във водата, затова от Връбница до Великден не трябва да се пие вода, почерпана под върба ([СМ: 83](#)).

²⁴ Сrv. полската и белоруска поговорка *Влюбил се като дявол в суха (стара) върба* ([СМ: 83](#)).

се отпращат болестите ([СМ: 82](#)). Тази разлика в значенията съответства на представите за новата и старата година, отъждествявани с младостта и старостта, с разцвета и упадъка ([МНМ II: 614](#)). Подобно противопоставяне на младо и старо дърво откриваме при замяната на старото Майско дърво с ново всяка година ([Фрейзър 1984: 163](#))²⁵. В този контекст старата върба, свързвана с хтонични същества, олицетворява смъртта или периода, в който божествата на растителността са в подземното царство²⁶, а младата върба е символ на новата година, която започва с началото на новия жизнен цикъл. Така представата за върбата отново ни препраща към митичното време, „защото всяка Нова година времето започва *ab initio*“ ([Елиаде 1998: 52](#)). Освещаването на върбата на Връбница отразява възвръщането на „първоначалната „святост“ на Света, която той е притежавал, излизайки от ръцете на Създателя“ ([Елиаде 1998: 53](#)).

Представите за върбата и кръговрата на живота се пресичат и в езика: гр. *αἰών* ‘век’, ‘живот’, ‘поколение’, ‘вечност’; лат. *aevum* ‘живот’, ‘век’, ‘възраст’, ‘вечност’, *iuvenis* ‘млад’, ‘юноша’ са сродни с хет. *eia*, слав. *iva* ‘върба’ ([МНМ II: 396](#)). В славянското и балканското езиково пространство, където митологичните представи за върбата като първото дърво на света и като възплъщение на възраждащия се дух на растителността са били съхранени, те често са профанирани в резултат на избледняването им в народното съзнание. Така образите, които някога са били част от картината на митичното време на раждането на живота, са се превърнали в символ на невъзможното, невероятното.

²⁵ В Югозападна Германия запазват за цялата година храстите, които слагат по къщите на Връбница ([Фрейзър 1984: 164](#)).

²⁶ В Чехия например на четвъртата неделя от Велики пости младежите хвърлят във водата кукла, наречена Смъртта, после девойките отиват в гората, отсичат младо дърво и привързват към него облечена в бяло кукла. С дръвчето и куклата те обикалят от къща на къща и пеят песен с припева: „Изнасяме Смъртта от село / и лято внасяме във него“ ([Фрейзър 1984: 164](#)).

Литература

- DELL: Ernout, A, A. Meillet. *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. Paris, 1959.
- DFRB: Kaldieva-Zaharieva, S. *Dicționar frazeologic român-bulgar*. Sofia, 1997.
- DLKŽ: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius, 1972.
- Eliade, M. 1992. *Tratat de istorie a religiilor*. Editura Humanitas.
- Evseev, I. 1997. *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*. Timișoara.
- Nunta la români: *Nunta la români. Antologie din poezia ceremonialului nunții*. București, 1977.
- Platon, E. 2000. *Frăția de cruce*. Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2000.
- Vulcănescu, Romulus 1985. *Mitologie română*. București, Editura Academiei RSR, 1985.
- АРФС: Кунин, А. В. *Англо-русский фразеологический словарь*. Москва, 1984.
- БЕР: *Български етимологичен речник*. Т. I. София, 1971.
- БНТ: *Българско народно творчество*. Т. V. София, 1962.
- БНФР: Николова-Гълъбова, Ж., К. Гълъбов. *Българско-немски фразеологичен речник*. София, 1968.
- БР: *Ботанически речник* (съст. Борис Китанов). София, 1994.
- Даль: Даль, В. *Толковый словарь живого великорусского языка*. Т. I. С.-Петербург, Москва, 1912.
- Елиаде, М. 1998. *Сакралното и профанното*. Пловдив, 1998.
- ЛБР: Войнов, М., А. Милев. *Латинско-български речник*. София, 1990.
- ЛРС: Дворецкий, И. X. *Латинско-русский словарь*. Москва, 1976.
- Маринов, Д. 1984. *Избрани произведения*. Т. II. София, 1984.
- Маринов, Д. 1994. *Народна вяра и религиозни народни обичаи*. София, 1994.
- Мифология: *Мифология. Большой энциклопедический словарь*. Москва, 1998.
- МНМ: *Мифы народов мира. Энциклопедия*. Т. I. Москва, 1987. Т. II. Москва, 1988.
- НФРБЕ: Анкова-Ничева, К. *Нов фразеологичен речник на българския език*. София, 1993.
- Пропп 1963: Пропп, В. Я. *Русские аграрные праздники*. Ленинград, 1963.
- РБЕ: *Речник на българския език*. Т. II. София, 1979.
- РС: Шевалие, Ж., А. Грийнберг. *Речник на Символите*. Т. 1. София, 1995. Т. 2. София, 1996.
- РСКНЈ: *Речник српскохрватског књижевног и народног јазика*. Кн. III. Београд, 1965.
- РСНВБ: Чајкановић, В. *Речник српских народних веровања о биљкама*. Београд, 1985.
- СБЛ: *Стара българска литература*. Т. I. Апокрифи (съст. и ред Д. Петканова). София, 1981.

Б. Емилиянова. *За растителния код на митичното време ...*

СБНУ: Сборник за народни умотворения и народопис. София, 1889, 46. *Български народни песни от Средногорието*. София, 1953.

СМ: *Славянская мифология. Энциклопедический словарь*. Москва, 1995.

СУМ: *Словник української мови*. Т. I–XI. Київ. 1970–1980.

СХРС: Толстой, И. И. *Сербскохорватско-русский словарь*. Москва, 1970.

Фасмер: Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка*. Т. I–IV. Москва, 1964–1973.

ФРБЕ: Ничева, К., С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. *Фразеологичен речник на българския език*. Т. I. София, 1974. Т. II. София, 1975.

Фрейзър 1984: Фрейзър, Дж. *Златната клонка*. София, 1984.

Moldova 2005: social.moldova.org/pagini/rom/188, 2005.

News.bg 2005: news.bg/article.php?cid=7&aid=158566&pid=0&from=20 2005.

Опока 2005: archidiecezja-gr.opoka.org.pl/palmowa_ned.htm, 2005.

Techbg 2005: forums.techbg.com/index.php?showtopic=2550&st=15 2005.

White Willow 2005: thewhitewillow.com/history.html, 2005.

Добър юнак 2005: Добър юнак с добра коня (съст., ком. и бел. А. Калоянов). Варна: LiterNet, 2002; Ел. издателство LiterNet, 2002. litenet.bg/publish/akaloianov/iunak/content.htm, 2005.

Семенов, О. 2005. *Етнолінгводидактична култура вчителя-словесника*. Київ-Глухів, РВВ ГДПУ, 2003. vesna.org.ua/txt/mov.html, 2005.